

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ КОНКУРЕНТОЗДАТНИХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

В.П. Хапілова,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної філософії та управління
Запорізького національного університету

У статті розглянуто проблему професійної підготовки конкурентоздатних фахівців соціальної сфери. Визначено основні передумови професійного розвитку студентів під час навчання у вищому навчальному закладі. Розкрито чинники, що впливають на якість навчання студентів. Представлено аналіз психологічних умов, які спеціально варто створювати для підготовки студентів до продуктивної праці у вищій школі.

Ключові слова: професійна підготовка, навчальний процес, конкурентоздатність соціального працівника, проблемно-пошукові методи, активні форми навчання, фахівці соціальної сфери.

В статье рассматривается проблема профессиональной подготовки конкурентоспособных специалистов социальной сферы. Представлены основные методы и формы обучения, которые используются в процессе преподавания психологических дисциплин. Раскрыта сущность проблемно-поисковых методов обучения в системе высшего образования. Показано, что использование активных форм обучения способствует повышению конкурентоспособности будущих специалистов и магистров социальной работы.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, учебный процесс, конкурентоспособность социального работника, проблемно-поисковые методы, активные формы обучения, специалисты социальной сферы.

Актуальність і значущість проблеми професійної підготовки студентської молоді у вищій школі обумовлені нестачею в нашому суспільстві професійно компетентних фахівців соціальної сфери достатнього для ринкових умов рівня.

У сучасних умовах освіта являє собою найважливіший компонент діяльності соціально-економічної системи, що відповідає за відтворення інтелектуального потенціалу нації, задоволення потреб регіону в якісно підготовлених фахівцях, задоволення потреб населення в якісних освітніх послугах [5, с. 30].

Нова концепція вищої освіти ХХІ століття переносить акцент із вузькопрофесійного підходу до підготовки фахівців на багатобічний інтелектуально-духовний розвиток особистості студента відповідно до тієї дорослої ролі, яку вготовано їй у сучасному суспільстві [8, с. 19]. У цих умовах постає проблема формування випускника не тільки як конкурентоздатного фахівця, але і як гармонійно розвинутої національно свідомої особистості, яка буде визначати подальшу долю України, рівень її економічного й суспільно-політичного розвитку, життя та добробуту людей, демократичний устрій самої держави. Йдеться, таким чином, про підготовку у вищій школі дійсно широко вихованих фахівців, які творчо й критично мислять, здатні до різнобічного, цілісного бачення й аналізу складних проблем життя суспільства й природи.

Л. М. Карамушка [1] підкреслює, що, для того, щоб ефективно виконувати завдання суспільства в сучасних умовах, освітні організації, у тому числі, і вищі навчальні заклади, мають відповідати таким вимогам:

а) бути відкритими системами, які мають постійно враховувати зміни, що відбуваються в соціальному середовищі;

б) швидко адаптуватися до нових підходів у суспільному розвитку та трансформувати їх у новий зміст навчання; нові освітні й інформаційні технології; нові стратегії взаємодії між учасниками управлінського й навчально-виховного процесу; нові психологічні характеристики учасників такої взаємодії;

в) постійно навчатися, тобто характеризуватися: стратегічним мисленням і баченням майбутнього; сильною корпоративною культурою; командним принципом роботи й вільним обміном інформацією;

г) функціонувати на засадах гуманістичного менеджменту, враховуючи специфіку діяльності (навчання, виховання й розвитку особистості, яка підрастає).

Об'єктом дослідження є студенти Запорізького національного університету факультету соціології та управління спеціальності «Соціальна робота». *Предметом нашого дослідження* стали окремі психологічні аспекти професійного навчання майбутніх фахівців із соціальної роботи у вищій школі. *Метою статті* є висвітлення проблеми професійного становлення студентської молоді й основних засобів реалізації соціально-психологічних умов формування конкурентоздатних фахівців соціальної сфери в умовах багаторівневої системи навчання.

У зв'язку з цим проблема якості підготовки фахівців із соціальної роботи сьогодні стає найактуальнішою. Соціальна робота – це діяльність, яка вимагає професійної компетентності, психологічних і педагогічних знань; вона ґрунтується на людинознавстві, гуманізмі, благородних прагненнях й альтруїзмі [6, с. 32].

Задовольнити потреби суспільства в підготовці національно свідомих конкурентоздатних фахівців можливо, на наш погляд, завдяки впровадженню соціально-психологічної програми навчання, яка передбачає оволодіння необхідними знаннями, вміннями, навичками, професійно важливими якостями спеціаліста соціальної сфери, а також проведення спеціальних заходів, спрямованих на формування конкурентоздатності, що сприяло б успіху майбутнього фахівця в професійній діяльності. Пошук шляхів оптимізації підготовки конкурентоздатності майбутніх фахівців із соціальної роботи показав важливість упровадження в навчальний процес окремих аспектів спеціального навчального курсу «Психологія формування конкурентоздатної особистості» [11; 12], в основу якого було покладено підхід, розроблений у лабораторії організаційної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка щодо психологічної підготовки менеджерів [2-4], а також необхідність розробки й використання активних методів навчання.

Навчальний процес повинен бути побудований таким чином, щоб студенти одержували не вузько «предметну» підготовку (знання, вміння, навички з предмета), а й діяльну, тобто формування й розвиток необхідних професійно важливих умінь і якостей (як професійного, так і соціально-особистісного аспектів). Саме вони визначають готовність фахівців до ефективної професійної діяльності, що включає в себе здатність до швидкої адаптації в сучасних умовах, володіння професійними вміннями й навичками, вміння використовувати отримані знання при вирішенні професійних завдань. І тільки це може забезпечити підготовку майбутнього фахівця, здатного мобільно адаптуватися до швидких змін розвитку суспільства й виробництва. Можна сказати, що це й визначає конкурентоздатність майбутнього фахівця із соціальної роботи.

Необхідно взяти до уваги той факт, що студентські роки є найсприятливішим віком для формування пізнавального стилю, розвитку інтелектуальних і творчих здібностей та гармонійного розвитку особистості в цілому. У цей період формуються психологічні й соціально-психологічні властивості і якості студентів, а також їхні моральні установки й ціннісні орієнтації, що відрізняє їх один від одного.

Аналіз літератури дає змогу визначити основні передумови професійного розвитку студентів під час навчання у вищому навчальному закладі у вигляді таких положень: усі студенти індивідуально розрізняються за психологічними властивостями і якостями; успішність оволодіння новою соціальною роллю визначається ступенем відповідності індивідуально-психологічних особливостей особистості характеру й змісту майбутньої професійної діяльності (внутрішній аспект); успішність оволодіння новою соціальною роллю визначається також ступенем відповідності індивідуально-психологічних особливостей особистості вимогам економічного ринку (зовнішній аспект); ступінь співвідношення індивідуальних особливостей і професійних вимог визначає рівень інтересу до професії, задоволеності нею, прагнення до професійного вдосконалення тощо; професіоналізація реалізується протягом усього професійного шляху розвитку особистості студента; професійний розвиток особистості студента, її операційних і психологічних якостей і структур відбувається нерівномірно й рівночасно; визначальними чинниками в професійному розвитку особистості студента є характер провідної діяльності та позитивні міжособистісні відносини [10, с. 670].

Існують різні організаційні, методичні, технологічні й інші чинники, що впливають на якість навчання. Серед них: рівень підготовки абітурієнтів; організація навчального процесу на

кафедрах; оснащення підручниками й посібниками; організація самостійної роботи студентів; мотивація студентів із досягнення успіху; олімпіади, конкурси на краще знання предмета; засвоєння необхідних навичок і вмінь тощо. Успішність навчальної діяльності студентів залежить також від професіоналізму й компетентності викладачів і рівня організації самостійної навчальної праці студента.

Основні завдання викладачів і студентів у навчально-виховному процесі полягають у тому, щоб на лекціях за своїм курсом не тільки передавати студентам певну інформацію, але й навчати їх вмінням самостійно вчитися, озброювати ефективними методами систематичної, вдумливої, самостійної праці.

До психологічних основ, які спеціально варто створювати в процесі підготовки студентів до продуктивної праці у вищій школі, слід також віднести:

1) високу мотивацію навчальної діяльності студентів (чітка вираженість мотивів, як моральних, так і матеріальних, примушує особистість майбутнього фахівця думати, будувати плани, діяти);

2) спеціально розроблений зміст і форму організації навчання, відпочинку й праці, спрямованих на формування умінь партнерства та кооперації;

3) сенситивність соціальної ситуації розвитку, яка б активізувала взаємозв'язок духовних і матеріальних потреб у майбутнього фахівця;

4) творчий характер спільної діяльності в навчанні та праці [9, с. 83].

Оволодіння обраною спеціальністю потребує організації ранньої соціалізації й ідентифікації особистості майбутнього фахівця. Тобто формування таких сторін діяльності та якостей особистості майбутнього соціального працівника, як: самостійна постановка навчального завдання й вибір способу його розв'язання; мотивація й мобілізація вольових зусиль у досягненні результатів діяльності; ініціативність у виборі та виконанні певних соціальних ролей, зокрема тих, які безпосередньо пов'язані з виявами схильностей до духовної культури; схильність до розвитку, знижена тривожність; інтелектуальна працездатність із виявами творчості та розумових здібностей.

Що стосується формування характеристик конкурентоздатності як важливого завдання підготовки майбутніх соціальних працівників у вищих навчальних закладах, то варто, насамперед, сказати, що за останні роки спеціальність «Соціальна робота» стала однією з провідних спеціальностей. У багатьох вищих навчальних закладах відкриті факультети з підготовки спеціалістів і менеджерів соціальної роботи.

Специфіка професійної діяльності соціального працівника потребує, на наш погляд, суттєвої психологізації процесу підготовки до неї студентської молоді. Адже соціальний працівник повинен володіти широким колом знань і умінь із різних галузей, зокрема володіти основами психологічних знань, оскільки йому доводиться працювати з людьми, які мають свої індивідуальні особливості, що вже само по собі певною мірою робить його працю психологічно насиченою, напруженою, динамічною, емоційною, ризикованою, відповідальною тощо.

Навчання може бути ефективним тільки в тому випадку, коли студенти усвідомлюють цілі навчання, необхідність вивчення даного предмета, його особистісну або професійну значимість, проявляють усвідомлений та емоційний інтерес до психологічних фактів і феноменів. Також необхідно співвідносити зміст і методи навчання з типом студентів, їхніми індивідуально-психологічними особливостями, освітніми намірами, віковими особливостями, рівнем розвитку студента тощо. Ефективне засвоєння знань студентами відбувається тільки в тому випадку, коли вони виявляють самостійну активність у навчанні. Реалізація цього принципу може досягатися за рахунок: 1) формування потреби студентів у психологічних знаннях; 2) діалогічної форми навчання; 3) проблемного підходу в навчанні; 4) широкого використання практичних методів навчання (у вигляді навчальних експериментів, тестів, психологічних тренінгів).

Проблема розвитку пізнавальної активності студентів потребує нових підходів до подальшого вдосконалення змісту, форм, методів і засобів навчання щодо психологічної підготовки конкурентоздатних соціальних працівників, спрямованих на реалізацію принципу активності в навчанні, який має певне значення в сучасних ринкових умовах.

У процесі професійної підготовки студентів, при виборі методів і прийомів навчання, необхідно використовувати різні види та форми навчальних занять. Методи навчання повинні бути значною мірою орієнтовані на активну роботу самих студентів, а форми організації навчання повинні забезпечити врахування індивідуальних особливостей, їх інтересів і здібностей.

У відповідності з підходом, розробленим у лабораторії організаційної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка [2-4], нами були визначені основні засоби реалізації соціально-психологічних умов формування конкурентоздатності майбутніх фахівців, якими виступають проблемно-пошукові методи та основані на них такі активні форми навчання: 1) проблемні лекції; 2) психологічні практикуми; 3) проблемні семінарські заняття й практичні заняття, на яких використовуються б: а) групові дискусії; б) аналіз проблемних ситуацій; в) навчально-рольові й ділові ігри; г) соціально-психологічні тренінги; д) індивідуальні творчі завдання тощо. Зазначені методи й активні форми навчання, на наш погляд, повинні частіше використовувати викладачі у навчальному процесі.

Аналіз зазначеної проблеми вважаємо за доцільне розпочати з програми лекційної частини. *Лекції* являють собою монологічну форму навчання. Навчальний матеріал вивчається в певній послідовності й логіці, які дають системне уявлення про навчальну дисципліну. При цьому висвітлюється взаємозв'язок різних психологічних понять і закономірностей одного з одним.

Традиційними функціями лекції є: інформаційна, систематизуюча, пояснювальна. Передбачається, що викладач на лекції повідомляє нові знання в систематизованому вигляді, а також пояснює найскладніші питання курсу (теми), що вивчається. Лекції можуть також виконувати стимулюючу і розвивальну функції. Поряд із такими традиційними формами, як оглядова та інформаційна лекції варто вводити й такі новітні види, як проблемна лекція (через проблемність питання, завдання, ситуації), бінарна (у формі діалогу студент-викладач), лекція з наперед запланованими помилками (контроль студентом запропонованої інформації), лекція-конференція (наперед поставлена проблема й надана тема доповідей) тощо.

Основна мета діяльності викладача на проблемних лекціях з активізації пізнавальної діяльності студентів полягала в розвитку їх творчих пізнавальних здібностей, а використання різних прийомів активізації є засобом досягнення цієї мети. Пізнавальна активність студентів має мотиваційно-вольову природу, тому що пов'язана з вольовими рисами (цілеспрямованістю, організованістю, самостійністю, рішучістю). Розвиток пізнавальної активності студентів є однією з актуальних проблем у процесі формування конкурентоздатності й загалом усього навчального процесу, тому що в ній міститься джерело багатьох проблем: формування пізнавальних процесів, розвиток самостійності, розумових здібностей, виховання ініціативності, цілеспрямованості, відповідальності, самокритичності, сили волі.

У зв'язку з цим, зміст інформації, покладений в основу лекційних занять, передбачає формування в студентів цілісної уяви про сутність, наприклад, конкурентоздатності.

Семінар у відмінності від лекції припускає участь студентів в обговоренні навчального матеріалу. Заняття мають відбуватися у формі дискусій. Семінарські заняття в навчальному процесі виконують такі функції: закріплення знань; розширення знань; розвиток умінь самостійної роботи; стимулювання інтелектуальної діяльності. Підготовка до семінарського заняття за першоджерелами (навчальними посібниками тощо) і виступ із повідомленням розширюють знання студентів із курсу (теми). Необхідність підготовки до таких занять розвиває уміння самостійного пошуку та переробки великої кількості інформації.

У процесі проведення *проблемних семінарських занять* студентам пропонуються вирішити, наприклад, такі завдання: 1) Обґрунтувати вимоги, які висуває ринок праці до конкурентоздатного випускника соціальної сфери. 2) Розробити модель конкурентоздатності, реалізація якої забезпечує успіх на ринку праці майбутнім фахівцям. 3) Розкрити сутність професійної спрямованості та інших особистісних характеристик конкурентоздатності майбутнього соціального працівника тощо.

Під час проведення семінарських занять можлива *підготовка рефератів*, що, у свою чергу, сприяє актуалізації уваги на самостійному пошуку потрібної інформації, активізації пізнавальної діяльності студентів, розвитку інтересу до проблеми конкурентоздатності особистості, осмисленню психологічних аспектів цієї проблеми.

Психологічні практикуми, спрямовані, наприклад, на забезпечення пізнання майбутніми фахівцями своїх індивідуально-психологічних особливостей, пов'язаних із складовими конкурентоздатності тощо. Це дає змогу майбутнім соціальним працівникам: а) звернути увагу на свої сильні та слабкі сторони; б) визначити свій індивідуальний профіль; в) здійснити програму дій із самовдосконалення тощо.

Окрім лекційних занять, психологічних практикумів і проблемних семінарських занять, велика увага приділяється проведенню *практичних занять*.

Одним із методів, який використовується на практичних заняттях – модифікований *метод фокус-групи* [2; 4; 7], який застосовується для вивчення особливостей бачення студентами «портрету» конкурентоздатного фахівця соціальної сфери й визначення складових його конкурентоздатності.

З метою вивчення *складових конкурентоздатності* соціального працівника в рамках використання методу фокус-групи застосовується *метод незавершених речень*. У процесі застосування цього методу можливо виявити якості конкурентоздатного соціального працівника. Отримані якості проранжуються за кількістю найбільших повторювань.

Так, наприклад, студенти зазначали, що конкурентоздатному соціальному працівникові притаманні такі якості: професійна компетентність, комунікабельність, гнучкість, емпатія, толерантність, асертивність, здатність до інновацій, креативність, відповідальність, розвинута інтуїція, наполегливість, цілеспрямованість, відповідальність, здатність до саморозвитку, стресостійкість, адекватна самооцінка, спрямованість на завдання та т.п.

З метою визначення «портрета» конкурентоздатного фахівця соціальної сфери з властивими йому особливостями в процесі проведення фокус-групи використовувався *психомалюнок*. Психологічне малювання також спрямоване на визначення несвідомих мотивів, потреб, інтересів студентів. У процесі застосування цього методу студентам пропонується намалювати модель конкурентоздатного фахівця соціальної сфери.

Так, студенти представляли конкурентоздатного фахівця на малюнках таким чином. Наприклад, «конкурентоздатного соціального працівника можна представити у вигляді веселої, працездатної бджоли, яка працює без втоми. Бджола розфарбована в різні кольори, які характеризують її як творчу й багатогранну особистість. Це гордість та обличчя організації. Крила цієї бджоли розправлені й розкриті для всіх, що символізує працездатність, активність, комунікабельність тощо».

Також у процесі практичних занять використовується *метод групової дискусії*. У процесі виробничої діяльності в різних структурах установ та організацій постійно виникають проблемні ситуації, що потребують вирішення. У вітчизняній і зарубіжній практиці останніх років широке розповсюдження одержало прийняття колективних рішень. Це пояснюється, з одного боку, розвитком процесів демократизації управління, з іншого, – складністю проблем, що вирішуються. У повсякденній практиці розроблені різні методи прийняття групових рішень. У науці найбільш досліджена роль групової дискусії як стадії, що передує прийняттю групового рішення.

Групова дискусія – це своєрідний форум із вироблення ключових рішень за допомогою обміну думками з визначеної проблеми і спосіб координації активності майбутніх соціальних працівників. Аналіз літератури показує, що при вирішенні проблеми групову дискусію слід використовувати в таких випадках:

- а) проблема є скоріше складною, ніж простою;
- б) бажаний не один, а декілька варіантів вирішення проблеми;
- в) корисна перевірка різних поглядів;
- г) членам групи необхідно краще пізнати один одного тощо.

У рамках навчальних курсів групові дискусії проводяться, наприклад, на теми: «Конкурентоздатний соціальний працівник XXI століття: Який він?»; «Чи завжди конкурентоздатність фахівця соціальної сфери позитивно впливає на результативність його професійної діяльності?»; «Чи залежить конкурентоздатність менеджерів від їх гендерних характеристик?»; «Чи можуть бути конкурентоздатними фахівці, яким понад 50 років?» тощо.

Після завершення дискусії студенти почергово висловлюють своє враження про хід і результати дискусійної теми. Оцінюються концептуальні якості (систематичне мислення, відкритість майбутньому й змінам, чутливість до слабких сигналів тощо), стиль поведінки (активність, особливості позиції та роль у груповій роботі, цінності й відповідальність, домінантність), комунікативні якості (стиль комунікації, розв'язання конфліктів, кооперація) т.п.

Ще однією з активних форм навчання є *аналіз конкретних професійних ситуацій*, який є одним із засобів пробудження й підтримки пізнавального інтересу, розгортання на основі проблемних ситуацій активної пошуково-творчої діяльності студента, активізації ініціативності й підвищення ймовірності розкриття нових аспектів аналізу проблеми та альтернативних способів її розв'язання. Вирішення проблемних ситуацій дає змогу

простежити прояви суб'єктивних мотивів, установок, інтересів, характер смислових утворень, що сприяє усвідомленню значимості професійних цінностей у цілому. Студенти аналізують, обґрунтовують власні варіанти рішень. Істотним є те, що кожен студент може сам висунути рішення, розв'язати проблему без будь-якої допомоги. Вирішення й аналіз ситуативних завдань із професійних проблем дає можливість: а) закріпити знання про сутність конфлікту; б) формування в майбутніх фахівців навичок аналізу та розв'язання конфліктних ситуацій та ін.

Також важлива увага приділяється проведенню *методу ігрового моделювання (рольових ігор)*. Проблема ігрової діяльності вивчалась у працях Л.О. Венгер, О.Е. Селецької, Д.М. Узнадзе. Що ж до використання гри в навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл, то окремі аспекти цієї проблеми розкриті в роботах Н.П. Анікієвої, З.А. Веселої, О.С. Газман, Р.М. Миронової, О.Л. Небезанської, В.М. Терського, С.А. Шмакова та ін. Використання гри з метою діагностики й психокорекції міжособистісних стосунків, окремих якостей творчої особистості досліджували Н.Я. Безборода, А.Б. Добрович, В.В. Петрученко, В.Р. Прауде та ін. Аналіз літератури з проблеми показав, що недостатня увага приділяється саме практичному застосуванню ігор, які доцільно було б використовувати в навчальному процесі у вищій школі.

Рольова гра – це форма відтворення предметного й соціального змісту професійної діяльності, моделювання систем відносин, характерних для даного виду практики [13, с. 81]. Специфіка гри як одного з провідних видів діяльності дає змогу використовувати різні ігрові техніки й полягає у свободі дій, абсолютній зануреності учасника гри, підкоренні його певним правилам, наявності особливих групових стосунків й емоційної забарвленості

Навчальні рольові ігри дають змогу задати під час навчання предметний і соціальний контексти й тим самим змодельовати більш адекватні, порівнянно з традиційним навчанням, умови формування конкурентоздатності майбутнього спеціаліста соціальної сфери. Наприклад, *навчально-рольова гра* на тему «Ділове спілкування конкурентоздатних спеціалістів із соціальної сфери» передбачає: а) визначення специфіки ділового спілкування конкурентоздатних фахівців; б) оволодіння вміннями та навичками ділового спілкування; в) відпрацювання стратегій партнерської взаємодії в організації тощо.

Так, завдання, які вирішуються під час проведення рольової гри, є такі:

- 1) встановити психологічний контакт із партнером;
- 2) переконати партнера прийняти конкретні пропозиції;
- 3) прийняти до уваги інтереси партнера тощо.

Мотивація, інтерес та емоційний статус студентів під час рольової гри обумовлюється широкими можливостями для планування й втілення поставлених цілей, для діалогічного спілкування на матеріалі проблемного смислу рольової гри.

Однією з найважливіших форм навчання є також психологічні тренінги різного типу й тематики. Разом з іншими формами застосовується й *соціально-психологічний тренінг*. Наприклад, використовується тренінг сенситивності (тренінг міжособистісної чутливості) на тему «Емоційні стани, що сприяють досягненню певного рівня конкурентоздатності», який вимагає від учасників щирості й довіри один до одного.

Мета тренінгу передбачає навчити студентів: а) усвідомлювати й правильно виражати свої емоції; б) підвищувати розуміння самого себе й розуміння інших студентів; в) забезпечувати чуттєве розуміння групових процесів; г) сформувати вміння та навички управляти своєю поведінкою в складних і критичних ситуаціях професійної взаємодії та ін.

Загалом, соціально-психологічний тренінг сприяв налагодженню морально-психологічного клімату в студентській групі, оволодінню психологічними знаннями, діловим відносинам між студентами, формуванню умінь і навичок у сфері спілкування, розвитку здатності до адекватного пізнання себе й одногрупників тощо.

Також важливою, у навчальному процесі, є *самостійна робота студентів*, яка включає: читання навчальних посібників, (першоджерел, монографій, періодичних видань тощо), підготовка до семінарських занять, рефератів, курсових і дипломних робіт, а також виконання певних видів завдань для отримання додаткових балів із предмета. Наприклад, видами завдань для отримання додаткових балів можуть бути:

- 1). Написання творчої роботи за актуальними темами і її захист.
- 2). Підготовка питань і завдань для обговорення й закріплення матеріалу до кожної теми окремо.

3). Підготовка й оформлення презентацій, схем, таблиць, графіків тощо, розглянутих тем протягом семестру.

4). Підготовка тестів, опитувальників, методик, що дають можливість дослідити феномени, характеристики, явища тощо, які пов'язані з певним феноменом.

5). Розробка тестових завдань до тем курсу.

6). Пошук у комп'ютерних мережах додаткового навчального матеріалу до запропонованих тем із дисципліни.

7). Порівняльна характеристика вивчених явищ, процесів і т.п.

Самостійна робота студентів набуває особливого значення за умов, коли студент усвідомлює смисл навчання; має чітко визначену мету навчання; розуміє життєве значення знань для людини, суспільства; здатен до самостійного мислення, самоорганізації, самоконтролю. Студент може засвоїти знання тільки за наявності власної активності.

Отже, упровадження в навчально-виховний процес підготовки фахівців соціальної сфери активних методів навчання; використання соціально-психологічного тренінгу; моделювання професійних ситуацій, які виникають у діяльності соціального працівника в умовах конкуренції; включення студентів в активну пізнавальну діяльність і міжособистісну взаємодію в процесі розв'язання проблемних ситуацій тощо – усі ці заходи сприятимуть розвитку конкурентоздатності особистості студента, а також дадуть змогу розвинути в студентів професійно-важливі якості, підвищити в них розуміння власних психологічних особливостей і здібностей тощо.

Таким чином, підготовка конкурентоздатних спеціалістів і магістрів соціальної сфери у вищому навчальному закладі обумовлює, з одного боку, їх професійне становлення й готовність до певної сфери діяльності, з іншого, – формування їх особистісних здібностей і властивостей.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Процес професійної підготовки й формування конкурентоздатності майбутнього соціального працівника, пов'язаний із використанням проблемно-пошукових методів навчання та активних форм навчання, що активізує процес мислення під час розв'язання проблемних завдань; використанням різних форм і методів активної психологічної та соціально-психологічної дії з метою розвитку знань, умінь і навичок міжособистісних взаємин; підвищенням психологічної культури студентів; з посиленням самостійності у вирішенні проблемних ситуацій і в реалізації управлінських рішень тощо.

Проблема підготовки майбутнього фахівця у вищому навчальному закладі у вітчизняній і зарубіжній психологічній науці в певному ступені досліджена. Наукові дослідження щодо проблемно-пошукових методів й основаних на них активних форм навчання сьогодні проводиться мало.

До перспективних напрямків дослідження даної проблеми можна віднести такі: сумісність ділових і міжособистісних відносин під час навчального процесу; довірливість у різних типах інтерперсональних відносин під час рольових і ділових ігор, соціально-психологічних тренінгів, а також психологічні особливості розвитку конкурентоздатності спеціалістів соціальної сфери в процесі їх адаптації в організації тощо.

Література

1. Карамушка Л.М. Психологія управління закладами середньої освіти: Монографія. – Київ: Ніка-Центр, 2000. – 332 с.
2. Карамушка Л.М., Філь О.А. Використання методу фокус-групи для дослідження конкурентоздатної особистості працівників освітніх організацій // Актуальні проблеми психології. Том 1.: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України, 2002. – Ч. 5. – С. 225-230.
3. Карамушка Л.М., Філь О.А. Формування конкурентоздатних команд як актуальна проблема ефективного управління сучасними організаціями // Актуальні проблеми психології. Том 1: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К.: Інститут психології імені Г. С. Костюка АПН України, 2002. – Ч. 6. – С. 16-23.
4. Карамушка Л.М., Філь О.А. Формування конкурентоздатної управлінської команди освітньої організації як інноваційний напрям практичної психології управління. – К.: Міленіум, 2003. – 40 с.
5. Лопухова Т. Диагноз качества подготовки специалиста // Высшее образование в России. – 2001. – № 4. – С. 29-35.
6. Лукашевич М.П., Мигович І.І., Пінчук І.М. Соціальна робота в Україні: теоретико-методичні засади: Навчальний посібник / За ред. М.П. Лукашевича. – К.: МАУП, 2001. - 126 с

7. Мельникова О.Т. Фокус-группы в маркетинговом исследовании: Методология и техники качественных исследований в социальной психологии: Учебное пособие для студ. психол. фак. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 272 с.
8. Мельничук О., Яковлева А. Модель специалиста (К вопросу о гуманизации образования) // Высшее образование в России. – 2000. – №5. – С. 19–25.
9. Психологія праці та професійної підготовки особистості: Навчальний посібник / За ред. П.С. Перепелиці, В.В. Рибалки. – Хмельницький: ТУП, 1991. – 339 с.
10. Современная психология: Справочное руководство. – М.: ИНФРА – М, 1999. – 688 с.
11. Хапілова В.П. Психологія формування конкурентоздатної особистості (на матеріалі підготовки майбутніх менеджерів організацій). Програма лекційного курсу і плани семінарських занять для підготовки майбутніх менеджерів організацій / За наук. ред. Л.М. Карамушки – К.: Міленіум, 2005. – 30 с.
12. Хапілова В.П. Психологія формування конкурентоздатності майбутніх менеджерів організацій: Монографія. – Запоріжжя: Просвіта, 2007. – 220 с.
13. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. – Х.: Прапор, 2005. – 640 с.